

Српски добровољци из САД у Првом светском рату - деветоро браће Вајагић

Сажетак: Доласком Срба исељеника у Америку, крајем XIX и почетком XX века, отпочеле су активности на њиховом повезивању преко различитих организација. Међу њима се нарочито истицала организација Савез Сједињених Срба „Слога“, која је 1913. године окупљала преко 9.000 Срба из САД и Канаде. Под њеним окриљем, дошло је до формирања Српске соколске жупе у граду Герију (савезна држава Индијана), која је са избијањем Првог светског рата отпочела са организовањем и слањем добровољаца у српску војску. Међу стотинама добровољаца, нашло се и деветоро браће Вајагић, пореклом из Босанске Крајине, који су се пријавили за одлазак у рат децембра 1917. године. Ратни пут их је водио у Северну Африку, где су у Бизерти прошли војну обуку, а затим су распоређени на Солунски фронт у јединице Дунавске дивизије. Својим херојским делима у редовима српске војске, приликом пробоја Солунског фронта и ослобађања отаџбине, доказали су да нису узалуд дошли. Међу њима се посебно истакао Ристо, најстарији међу браћом, који је био одликован Карађорђевоом звездом. Браћа су преживела рат, нису се вратили у САД, већ су поделили судбину многобројних добровољаца српске војске. Фотографија деветоро браће Вајагића, пред њихов полазак у рат, најчешће је коришћена фотографија као илустрација добровољачког покрета. Преко њихове судбине се може сагледати судбина српских добровољаца, а херојски поступак браће је остао скривен све до задње деценије XX века, када су коначно добили своје место у националној историји.

Кључне речи: Први светски рат, добровољачки покрет, браћа Вајагић, Солунски фронт, колонизација, Други светски рат.

Почетком XX века, Срби су у Сједињене Америчке Државе (САД) највише долазили са простора Аустроугарске монархије, у мањем броју из Османског царства, док је број оних који су долазили из Србије био занемарљив. Међу Србима, највише исељеника су били земљорадници, лошег имовинског стања, неписмени и без знања енглеског језика. Због тога су, по доласку у САД, радили најтеже физичке послове у рудницама, челичанама, индустријским постројењима и шумама. Били су насељени у готово свим већим градовима од источне до западне обале САД.

Веома брзо, по доласку на амерички континент, они започињу да се окупљају преко различитих организација и малобројних православних цркава, а све у циљу лакшег решавања проблема и заштите својих права. Пошто је српско исељеништво у САД почетком XX века имало неколико хуманитарних организација, појавиле су се иницијативе за њихово уједињење. У то време су постојале четири главне српске исељеничке организације у САД: Српски православни савез „Србобран” у Питсбургу,[1] Први српски добротворни савез у Чикагу, Први српско-црногорски савез у Бруту и Српски народни фронт у Сан Франциску. Прва иницијатива потекла је од управе Првог српско-црногорског савеза, на основу које су се 1908. године састали делегати прва три савеза у Чикагу. Друга иницијатива за уједињење потекла је од Савеза „Србобран” 1909. године. Један од најистакнутијих Срба у САД, професор на Универзитету Колумбија, Михајло Пупин замољен је од стране овог Савеза у лето 1909. године да сазове свесрпски сабор у Кливленду, што је он и учинио 14. септембра исте године.[2] У раду овог сабора учествовали су делегати и управа савеза „Србобран”, изасланици првог братског добротворног савеза из Чикага, изасланици Српског потпорног фонда из Сан Франциска, изасланици других друштава изван Савеза, црквених општина, клубова итд. Овај сабор требало је да допринесе формирању српске етничке заједнице у САД путем уједињења хуманитарних организација и чвршћег повезивања српских територијалних заједница у САД.[3]

Након свесрпског сабора, на конвенцији Савеза „Србобран” у Кливленду 1909. године, учествовале су све четири организације, као и представници појединих школа, цркава и клубова. Прихваћен је предлог поднесен од стране М. Пупина, о уједињењу постојећих српских добротворних организација у Савез сједињених Срба „Слога”.[4] За председника Савеза је изабран М. Пупин, а донета је и одлука да се покрене лист *Американски Србобран* као службено гласило. Међутим, већ исте 1909. године, због неслагања дела друштва из бившег савеза

[1] У граду Мекиспорту (Пенсилванија) основан је 1901. године Српско-православни савез „Србобран“, чије је седиште касније пренето у Питсбург. То је било удружење које је започело издавање *Американског Србобрана*. Савез је запао 1907. године у кризу коју је једва преживео. Драгољуб Р. Живојиновић, „Цела слога у два табора“, *Вечерње новости*, 7. фебруар 2011.

[2] Као реакција на Аустроугарску анексију Босне и Херцеговине у Њујорку је октобра 1908. године створен Српски народни централни одбор на челу са Михајлом Пупином на челу. Одбор је 22. новембра 1908. године организовао велики збор на коме је донета резолуција против тог чина. У њој се протестовало против „срамне анексије двију најкраснијих српских земаља, који смртни ударац задаје опстанку васколиког српског народа“. Збор је пружио подршку отпору Србије и Црне Горе и подстицао њихово уједињење у борби против заједничког непријатеља. Пошто су Србија и Црна Гора биле принуђене да прихвате анексију, одбор се растурио. *Исто*.

[3] Мирко Грчић, Рајко Гњато, „О националном раду Михајла Пупина“, *Гласник српског географског друштва*, Vol 54, бр. 2, Београд, 2004. стр. 72-73.

[4] Назив је настао према иницијалима на српском грбу.

„Србобрана” са Савезом сједињених Срба „Слога”, поново је покренут рад Српског православног савеза „Србобран”.^[5]

Убрзо после ових догађаја у САД пристижу Срби са простора Суве Међе, која је 1699. године одлуком Карловачког мира постала граница између Хабзбуршког и Османског царства.^[6] Дуж Суве Међе, од реке Уне ка северу ређала су се српска села Ивањска, Бањани, Добро Село, Баштра, Збориште, Градина, Босанска Бојна и Врнограч, а са западне стране, ова села су се граничила са селима Цазинске крајине.^[7] Овај крај је у својим књижевним делима Петар Кочић назвао Дубока крајина, док Јован Цвијић овај простор називао Бужимска крајина, по истоименом насељу.^[8] Против насиља и неправди Османских власти, Срби из Крајине подизали су честе устанке. Маја, 1858. године, код села Ивањске дошло је до оружаног сукоба због прикупљања пореза. Овај сукоб је претходио великом устанку, који је 1858. године захватио Посавину, а Србе Дубоке крајине је кратко време предводио чувени устанички вођа Петар Поповић Пеција.^[9] Српски народ са простора Дубоке крајине и Суве Међе масовно учествује у великом устанку који је захватио Босну и Херцеговину 1875–1878. године. Народ овога краја је предводио унук војда Карађорђа, Петар Карађорђевић. Он се као војвода Петар Мркоњић борио са Турцима до лета 1876. године, када се морао повући због притисака од стране династије Обреновић. Учешће Петра Карађорђевића у устанку било је мотив за настанак многобројних прича и легенди које су се преносиле између генерација. Обележаваће 50–годишњице од устанка било је искоришћено за подизање споменика устаницима из чете Петра Мркоњића на Ђорковачи где се налазио његов логор. Подизање споменика^[10] висине 4 метра, финансирала је општина Крупа на Уни, а он је свечано откривен 6. септембра 1925. године.^[11] Мит рођен од стране народа о Петру Мркоњићу и његовој борби, покренуо је више стотина младих људи из САД, родом са простора Дубоке крајине и Суве Међе, да као добровољци стану под заставу Србије за време Првог светског рата. Међу

[5] М.Грчић, Р.Гњаго, стр. 73.

[6] Сува Међа се протезала од реке Уне, преко села Ивањске и венца Ђорковача, до реке Глине.

[7] Српско становништво се на просторе Суве Међе започело насељавати крајем XVI века. Највећи талас досељеника је забележен после мира у Свиштову 1791. године када су у ове крајеве дошли Срби из Лике, Баније, Далмације, Подгрмеча. в. Милан Карановић, *Поуње у Босанској крајини*, Београд, 1926.

[8] Младен Ђ. Ољача, *Дубока крајина: Ивањска, Главица, Баштра, Бањани и Добро Село испод планине Ђорковаче*, Београд, 1994, стр. 15.

[9] в. Васиљ Поповић, *Аграрно питање у Босни и турски нереди*, Београд, 1949.

[10] Споменик је био постављен на бетонском постаменту, био је висине 4 метра, а на врху се налазио орао раширених крила. На постаменту се налазила плоча на којој је било исписано „1875-1925“. Споменик су 1941. године срушиле усташе. (Изглед споменика је реконструисан на основу његове фотографије).

добровољцима који су се попут својих очева ступили у чету војводе Петра Мркоњића, налазила су се деветорица браће и рођака Вајагића. Њихов животни и ратни пут на најбољи начин представља америчке Србе, добровољце у Првом светском рату.

Аустроугарска анексија Босне и Херцеговине није донела побољшање положаја српског народа. Изостало је укидање феудалних односа, а кметови су до земље могли доћи једино њеним откупом од ага и бегова. Незадовољан оваквим стањем део српског народа, нарочито млађе генерације, одлази у САД. Одлучивши се за емиграцију, они су САД видели као земљу која ће им пружити дуго прижељкивану слободу и могућност за живот достојан човека. Пут их је водио у европске луке на обалама Атланског океана, где су се укрцавали на прекоокеанске бродове, који су их превозили на острво Елис, где се налазио прихватни центар за усељенике у САД.[12] На основу доступних података, браћа Вајагић су имигрирала у САД између 1910. и 1913. године.[13] Они су се населили у индустријски град Гери, који се налазио на северозападу америчке савезне државе Индијане, на обалама језера Мичиген.[14] Срби у Герију су подигли православну цркву

[11] Током 1925. године продавале су значке за прославу на Ђорковачи у свим местима босанске Крајине, а краљ Александар I Карађорђевић је дао је дозволу да млади престолонаследник Петар II Карађорђевић буде кум жупској Соколској застави. На дан откривања споменика на Ђорковачи Врбаско коло јачача „Војвода Мркоњић“ је на Бањалучком пољу приредило четири коњске трке, изложбу коња, кобила и ждребади, као и витешку игру, на којој су учествовали официри и чланови српских и витешких друштава на коњима. Приликом откривања споменика на Ђорковачи била је развијена жупска соколска застава са ликом Петра Мркоњића у устаничкој опреми, освештана од стране Мркоњићевих сабораца. Преживели учесници устанка 1875-1878. године су тада извршили своју последњу смотру. Братислав Теиновић, *Српски устанак у Босни 1875-1878*; Бања Лука, 2006, стр. 5-6.

[12] Острво Елис (енгл. Ellis Island) се налази у Њујоркшкој луци и представља симбол уласка у САД милиона имиграната са краја XIX века па све до половине XX века. Значајно је проширено у периоду од 1882. године до 1954. године. Острво је 1965. године постало део Националног споменика Кип слободе, а од 1990. године овде се налази музеј имиграције.

[13] Преко The Statue of Liberty – Ellis Island Foundation могуће је претражити базу података о имигрантима која садржи место и државу рођења, датум доласка у САД, луку испловљавања и брод којим је имигрант дошао. База се може претраживати путем интернета на адреси <http://www.libertyellisfoundation.org/>. (приступљено 20. новембра 2014.)

[14] Гери (енгл. Gary, Indiana) је индустријски град на северозападу Индијане (САД) познат по производњи челика, тј. компанији „U.S. Steel“. Налази се на обали језера Мичиген, у ширем подручју града Чикага. Град је 1906. године основала компанија „U.S. Steel“, подизањем челичане и домова за раднике. Име је добио по тадашњем председнику компаније Елберту Герију. У Герију је током прошлог века радио велики број Срба досељених у САД. У овом граду је преминуо српски писац и песник Јован Дучић, чији су посмртни остаци накнадно пренесени у његов родни град Требиње. Ту је одрастао и познати амерички глумац српског порекла Карл Малден (рођен као Младен Секуловић).

посвећену Св. Ђорђу, да би потом организовали соколско друштво. Седам српских соколских друштава се у Герију 1. октобра 1911. године ујединило у Српску соколску жупу. У свом Правилнику, Српски соколови су као свој задатак истицали подизање духа у српском народу и национално просвећивање, како би били спремни да одговоре на позив за борбу ради ослобођења и уједињења српског народа. Амерички Соколи су за време Балканских ратова организовали слање лекова и санитарског материјала у Србију, а у своје редовне активности су уврстили вежбе у гађању и руковању оружјем.[15] Соколске жупе у САД су између себе биле врло добро повезане, имале су својоје гласило *Соко-лист српских соколова у Америци*, а први заједнички слет жупе су организовале 9. јуна 1912. године у Чикагу, када је за почасног старешину изабран М. Пупин.[16]

Са избијањем Првог светског рата, Аустроугарски амбасадор у САД, Константин Думба послао је позив свим исељеницима родом са територије монархије да се пријаве у конзулат ради евидентирања у циљу упућивања „*под војну заставу*“. Онима који се не одазову позиву било је забрањено запленом имања и прогоном њихових породица.[17] Као одговор на овај позив, амерички Срби организују јула 1914. године Српску народну одбрану (СНО), која за врло кратко време ствара мрежу одбора која је обухватала 83 места насељена Србима. Неутралан став америчке владе према Првом светском рату имао је за последицу да СНО свој рад усмери ка прикупљању хуманитарне помоћи и новчаних средстава.[18] Слање добровољаца у Србију се одвијало илегално, прва група од 254 добровољаца је из Њујорка на пут кренула јануара 1915. године,[19] а до октобра 1915. године је послато укупно 1.900 добровољаца.[20]

[15] У једном новинском чланку је истакнуто: „*српски Соколи у Америци морају бити српска војска, која ће у оном часу када: „трубач с'бојне Дрине захори: Народни Збор“*, преко валова океана отпослати свој одговор, да смо спремни и да се добро постројени крећемо у свети бој за народ свој“.

„Неколике рефлексије на први слет српских сокола у Америци“, *Соко-лист српских соколова у Америци*, бр.9, Њујорк, 1. септембра 1912, стр.122.

[16] Саша Недељковић, „Српски соколи у Америци у борби за Уједињење“, 12. јун 2012, < <http://www.slobodanjovanovic.org/2012/06/12/srpski-sokoli-u-americi-u-borbi-za-ujedinjenje/> > (приступљено 14. септембра 2014.)

[17] Иван Чизмић, „Добровољачки покрет југославенских исељеника у САД у Првом свјетском рату“, *Хисторијски зборник*, Год. 23/24, Загреб, 1971, стр.21.

[18] Амерички Срби су дали пуну подршку Српској народној одбрани и њеном пожртвованом раду на прикупљању материјалних средстава за српске рањенике и сирочад. Од почетка рата 1914. године па до септембра 1917. године, СНО је сакупила 554.445 америчких долара, сума која је у то време значила врло много. Сем новчаних средстава СНО успела је да сакупи више стотина сандука нове и половне робе, која је послата браћи у отаџбину. „Српска народна одбрана у Америци у Првом и Другом светском рату“, < <http://www.snd-us.com/index.php/onama/sno-u-americi-u-i-i-ii-svetskom-ratu#lsvetskirat> > (приступљено 14. септембра 2014.)

Улазак САД, 1917. године, у Први светски рат, унео је нову живост међу тамошњим српским исељеницима.[21] Срби из Герија су упутили петицију председнику Вудро Вилсону са захтевом да одобри регрутацију добровољаца српског порекла, како би се послали на Солунски фронт ради ослобођења њихове домовине. Одобрење за мобилизацију стигло је од америчке администрације марта 1917. године, након чега се приступило планирању регрутације и транспортовања добровољаца. Свим добровољцима је јасно стављено до знања да ако преживе и врате су се у САД, неће имати никакве привилегије, укључивши и болничко лечење у случају да буду рањени.[22] Акција мобилизације добровољаца се одвијала под надзором посланика Миленка Веснића и генерала Михаила Рашића, који су били послати у САД од стране српске владе. Добровољачка акција је уживала велики публицитет у америчкој јавности, били су организовани многобројни састанци, забаве, зборови, параде са којих су обавезно били послати поздравни телеграми председнику В. Вилсону. Америчке власти су после уласка у рат подржавале манифестације српске добровољачке акције јер су оне имале одјека у јавности и давале су пример америчкој омладини.[23]

Међу 450 Срба добровољаца из северозападне Индијане, нарочито су се истицала деветорица браће Вајагић, који су били прозвани новом браћом Југовић. Најстарији од њих је био Ристо Вајкана Вајагић (рођ. 1878. у Добром Селу), а за

[19] Сећање о првој групи добровољаца и њиховом одласку у рат записао је Ђорђе Крстоношић. Он се у Детроиту прикључио групи добровољаца која је преко Француске и Италије стигла у Црну Гору. Први добровољци из САД били су распоређени у Херцеговачки одред црногорске војске. После Мојковачке битке 1916. године преживели добровољци се повлаче у Драч, а затим доспевају на острво Крф. Сам Ђорђе Крстоношић је био послат назад у САД да врши агитацију међу Србима да ступе у добровољце. Уласком САД у рат мобилисан је у њену војску и послат у Француску где се борио на Западном фронту. Преживео је рат и вратио се у своје родно село Парабућ (Ратково) код Оцака, а од стране југословенске државе му је био признат статус добровољца. Видети: Ђорђе Крстоношић, *Добровољци из Америке-крвава прошлост 1914-1918*, (приредио Бранко Станковић), Београд, 1999.

[20] Добровољци су слати углавном из лука у Канади, а читава акција је била резултат спонтаних реакција српских исељеника. И. Чизмић, *н.д.* стр. 24-25.

[21] О акцији која је вођена у САД на прикупљању добровољаца погледати: Богумил Храбак, *Српски добровољачки покрет у Северној Америци 1917-1918*; у *Добровољци у ослободилачким ратовима Срба и Црногораца*, Зборник радова са научног скупа у Кикинди, Институт за савремену историју, Београд, 1996, стр. 159-193; Убавка Остојић-Фејић, *САД и српски добровољачки покрет у Првом светском рату*, у *Добровољци у ослободилачким ратовима Срба и Црногораца*, Зборник радова са научног скупа у Кикинди, Институт за савремену историју, Београд, 1996, стр. 195-205.

[22] Сећања о организовању Срба из Герија забележио је Тодор Ерцег коме је о томе говорио његов отац добровољац Миле (Мајк) Ерцег. Сећања су објављена у САД под насловом *With Pious Gravitz, Chronicles of the Volunteers From America 1914-1918*. Тодор Ерцег, *Хроника добровољаца из Америке 1914-1918*, (приредио Миле Париповић), Бор 2009, стр. 49.

[23] И. Чизмић, *н.д.* стр. 33.

њим је следио његов рођени брат Симо (рођ.1889. у Добром Селу), затим Вајагић Ђурђа Симо (рођ. 1889. у Босанској Бојни) и његов рођени брат Јово (рођ. 1893. у Босанској Бојни), те њихови рођаци – браћа Вајагић Тодора Михало (рођ. 1882. у Добром Селу),[24] Вајагић Илије Триво (рођ. 1888. у Зборишту), Вајагић Јове Мирко (рођ. 1885. у Зборишту), Вајагић Стојана Лука (рођ. 1887. у Зборишту) и Вајагић Лазара Стеван (рођ.1895. у Добром Селу). Поред Вајагића из Герија, позиву Србије за помоћ у САД одазвали су и Вајагић Петра Бошко (рођ.1897. у Добром Селу), Вајагић Лазара Ђурађ (рођ.1896. у Босанској Бојни), Вајагић Василка Ђуро (рођ.1881. на Бањанима), Вајагић Стевана Ђуро (рођ.1892. у Добром Селу), Вајагић Тодора Марко (рођ. 1893. на Бањанима), Вајагић Ђурађа Обрад (Босанска Бојна), Вајагић Стевана Петар (Ивањска) и Вајагић Обрада Сава (рођ.1885. у Босанској Бојни).[25]

Српски добровољци су се окупили у Чикагу, 27/28. јануара 1918. године, а затим су пребачени у војни логор Форт Луис у Канзасу. Кратку војничку обуку пролазе у српском добровољачким камповима у Новом Брунзвiku и Новој Шкотској.[26] Српска влада је формирала депое у Марсеју, Авру и Бордоу ради организованог прикупљања добровољаца, а на пут ка Европи, Срби из Герија су кренули 21. фебруара 1918. године.[27] Начин поступања према добровољцима прописан је у *Упуту за пријем добровољаца Југословена у српску војску: услови, одредбе, решења и наређења* који је био саставио 6. децембра 1917. године генерал Михаило Рашић, шеф српске војне мисије у Француској. Упут је садржао оквирно саопштене ратне циљеве српске војске, где је нагласак стављен на уједињење троименог народа (Срба, Хрвата и Словенаца) у јединствену државу, а затим су изнете напомене о добровољном приступању у српску војску, стицању грађанских права и обавезама добровољаца.[28] Пут је добровољце даље водио ка Тунису и

[24] Пре поласка у рат браћа Вајагић су се сликала заједно са парохом цркве Св. Ђорђа у Герију Петром Стојачићем и још једним добровољцем Вишњевац Мате Алексом (рођ. 1882. у Гацком). Слика је настала јануара 1918. године и чува се у Војном музеју у Београду, фото архива бр. р. 401 бег. бр. 501.

[25] Потпун списак добровољаца из породице Вајагић са простора Дубоке крајине и Суве Међе је саставио Илија Петровић новосадски публициста. Илија Петровић, *Поменик светих српских ратника 1912-1918. а.Прекоморске земље*, Нови Сад, 2005, стр.103.

[26] Нови Брунзвик (енг. New Brunswick, фр. Nouveau-Brunswick) и Нова Шкотска (енг. Nova Scotia, фр. Nouvelle-Écosse) канадске покрајине (провинције). Налазе се на крајњем истоку уз обале Атланског океана.

[27] Владимир Гречић, Вајагићи, *Српска енциклопедија*, том II, Нови Сад-Београд, 2013, стр. 56-57.

[28] Ступањем у редове српске војске сваки добровољац–борац је стицао сва политичка и грађанска права и ни у чему се није разликовао у правима од српског војника. Од тада је без даљих законских формалности постајао заједно са својом ужом породицом поданик будуће југословенске државе. За награду од државе је имао добити пет хектара обрадивог земљишта. *Југословенски добровољци 1914/1918*, зборник докумената, (приредио Никола Б. Поповић), Београд, 1980, стр. 135–139.

луци Бизерти, где су пролазили војну обуку након које би били распоређивани у јединице српске војске и упућивани у Солун.[29] До 3. јула 1918. године, бројно стање добровољаца у Бизерти износило је укупно 4.573 људи. Из САД је у Бизерту укупно пристигло 5.026 добровољаца.[30] Добровољци су махом били Срби и то највећим делом исељеници из Северне Америке, а само мањи део чинили су представници других југословенских народа. Искрцавање у бизертско пристаниште вршило се по групама, које су се разликовале по својим заставама. Од пристаништа су пролазили кроз град Бизерту са заставама напред, а предводила их је српска коњичка музика. У логору су распоређивани по баракама, на које су истицали своје заставе донесене из Америке.[31] Пристигли добровољци, приступили су обуци која се изводила према раније донетом *Упуту за обуку добровољаца Југо-Словена из Америке*. Упут је прописивао да се добровољци срдечно прихвате и да се са њима остваре што приснији контакти. План обуке предвиђао је регрутну обуку у трајању од 35 до 45 дана и четну обуку која је трајала од 10 до 15 дана.[32]

После завршене обуке, добровољци су послати у Солун као попуна по четама које су се налазиле на линији фронта. Највећи део добровољаца из Герија био је распоређен у 2. батаљон, 5. пешадијског пука Дринске дивизије, док су браћа Вајагић распоређени у јединице 7. пешадијског пука Дунавске дивизије. Међу добровољцима Вајагићима, посебно се истицао Ристо Вајагић, који је био најстарији међу њима. У време њиховог пријављивања, остали Вајагићи су Ристу почели да зову „оцем“, јер је он тада имао око четрдесет година. Саборци су га описивали као виског растом, здепастог, са снажним шакама, а као таквог, отац га је поставио за вођу са задатком да брине о браћи када дођу у Америку.[33] Када је војвода Степа Степановић чуо за браћу Вајагић, позвао је код себе у штаб армије управо Ристу. Сматравши да је Ристо већ довољно учинио тиме што је браћу и

[29] Питање добровољаца у српској војсци је отворено још 1914. године када је из пограничних делова Аустроугарске монархије у Србију пребегло 4.000 добровољаца. Од заробљених аустроугарских војника већином Срба, а мањим делом Хрвата и Словенаца које је на Источном фронту заробила руска војска формиран је Добровољачки корпус. Доласком добровољаца на Солунски фронт и њиховим ступањем у српску војску формирала се Југословенска дивизија, на тај начин је српска војска делимично попунила своје борбене јединице које су претрпеле огромне губитке од почетка рата. Стварањем Југословенске дивизије регент Александар I Карађорђевић је изашао у сусрет захтевима председника Југословенског одбора Анте Трумбића. в. Андреј Митровић, *Србија у Првом светском рату*, Београд, 1984, стр. 517; Мира Радојевић, Љубодраг Димић, *Србија у Великом рату 1914-1918*, Београд, 2014, стр. 219.

[30] Предраг Пејчић, *Српска војска у Бизерти: (1916-1918)*, Београд, 2008, стр. 68.

[31] Недељко Гиздавић, *Из препорођаја Србије Африкијада*, свеска 2, Београд, 1922, стр. 22-24.

[32] *Упут за обуку добровољаца Југо-Словена из Америке*, Солун, 1917.

[33] Т. Ерцег, н.д, стр. 63.

[34] Петар Пекарић, *Старо Бурђево историја насеља*, Темерин, 2013, стр. 77.

рођаке довео на Солунски фронт, војвода Степа Степановић му је понудио да остане у штабу и тако избегне борбена дејства. Понуду је Ристо одбио речима: „Нека војводи, пустите ме да останем са њима, да им ако ишта друго кувам“.[34]

Ратна судбина је наменила да управо Ристо Вајагић херојским подвигом прослави своје породично име. Опис оног што је учинио доноси његов саборац из Герија Миле (Мајк) Ерцег: „[...]У затишју између борби у македонским брдима, њихов командир је позвао четири добровољаца на опасну мисију. Било је неопходно довести затвореника, како би се прибавили подаци о кретањима непријатељске Једанаесте армије. Такве информације су могле спасити стотине живота, а можда и скратити рат. Без оклевања, Ристо је иступио напред и са њим и његова браћа. Те ноћи он је водио дружину на крај бугарске предстраже у рову, где се ушуњао нечујно испред осталих. Остали су га пратили. Не опаливши ниједан метак, они су убили девет стражара; десети, када је видео шта се десило, онесвестио се. Ристо га заметну на раме и одведе браћу назад код Срба, пре него што су непријатељске главне снаге биле и свесне да је на њих извршен напад. Затвореник се освестио и открио потребне податке. Они су напали непријатља ножевима и средствима за дављење, јер ниједан метак није био опаљен. Њихов извештај је био потврђен од стране затвореника кога је Ристо носио. Када се велики део бугарских војника предао у предстојећим данима, и они су, исто тако, потврдили извештај заробљеника о изненадном нападу и осталом.[...]“[35] За свој херојски подвиг, Ристо Вајагић је одликован Карађорђевоом звездом са мачевима.[36] Браћа Вајагић су учествовала у пробоју Солунског фронта и борбама за ослобођење Србије у јесен 1918. године. Послужила их је ратна срећа и нико од њих није погинуо, једино је Михајло Вајагић био теже рањен, због чега је остао инвалид.

Према процени Милета Ерцега, од 450 добровољаца из Герија, рат је преживело њих око 200. Већина је одлучила да се врати назад у САД, а њих 113 је послато у Дубровник, одакле су транспортовани преко Атланског океана. Приликом отпуста из српске војске, добровољцима је било издаван документ на српском и енглеском језику као доказ да су као добровољци учествовали у рату. Српски добровољци–ратни ветерани у САД нису могли да рачунају на државну помоћ и болничко лечење, а већина их се сусрела са здравственим последицама од рањавања или дејства бојних отрова. Добровољци су се између себе помагали, били су редовни учесници параде која се одржавала на Дан ветерана[37] када су марширали носећи две заставе српску и америчку. Све добровољце из Герија

[35] Т. Ерцег, *н.д.*, стр. 63.

[36] Горан С. Вајагић, Младен Ђ. Ољача, „Ристо В. Вајагић“, *Витезови Карађорђевог звезде са мачевима* (зборник приредио Томислав С. Влаховић), Београд, 1989, стр. 103–104.

[37] *Veterans Day* је установљен одлуком америчког Конгреса 4. јуна 1926. године на предлог председника Келвина Кулица.

[38] Т. Ерцег, *н.д.*, стр. 69-73.

сахранила је црква Светог Ђорђа, а њихови ковчези су били прекривени делом српском, а делом америчком заставом.[38] Својом одлуком, да се врате назад у САД, они су показали да је њихова одлука била мотивисана љубављу према Српству и Србији.[39]

Добровољци, браћа Вајагић су одлучили да остану у новоствореној држави Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Према *Уредби о добровољцима*, која је донета децембра 1919. године, сиромашним добровољцима–борцима је додељено 5 хектара земље у местима где је планирана колонизација од стране Министарства за аграрну реформу.[40] Добровољци учесници борби на Солунском фронту имали су првенство у насељавању, а било им је признато право на бесплатан превоз њихових породица и покретне имовине.[41] Осим насељавања у постојећа насеља, за досељенике као аграрне интересенте, стварана су насељеничка насеља, тзв. колоније, по разним делимично експроприсаним општинским атарима и велепоседничким земљишним добрима у Војводини и Хрватској, која су, пре њиховог насељавања, била пустаре, пашњаци, атари салаша и др, а у којима нису постојала насеља.[42] На основу одредаба закона, који су пратили извођење аграрне реформе, браћа су добила обрадиво земљиште у Вировитичкој жупанији, Бачкој и Срему.[43] Међу 1.108 добровољаца насељених у Вировитичкој жупанији, налазили су се: Вајагић Ђ. Јово, Вајагић Ђ. Симо, Вајагић И. Триво, Вајагић Ј. Мирко и Вајагић С. Лука. Они су земљиште добили у новооснованој колонији

[39] У својим сећањима добровољац Никола П. Човић је записао: „[...]обећање да ћемо добити пет хектара земље није био никакав мотив за нас добровољце. Ми смо још на путу, улађи према Европи, у картању играли у те обећане хектаре земље. Одлучујућа је била наша љубав према Српству и Србији[...]“ Ђорђе Станић, *Липар: Српска добровољачка колонија*, Београд, 1998, стр. 85.

[40] *Уредба о добровољцима*, Београд, 1920, стр. 1–15.

[41] *Аграрна реформа: Уредбе, наредбе и расписи*, Загреб, 1920, стр. 256–259.

[42] Гојко Маловић, „Савези аграрних заједница–задруга у Војводини између два светска рата“, *Истраживања*, бр. 19 (2008.), Нови Сад, стр. 212.

[43] О „аграрном питању“ и законодавству које га је пратило погледати: Срђан Милошевић, „Аграрно питање–„Свето питање“: идеолошки оквир међуратне аграрне реформе у Југославији“, *Токови историје*, бр. 1-2 (2008.), Београд, стр. 149–171.

[44] Јанковићи су хрватска племићка породица, носили су титулу грофова. Племство су добили за ратне заслуге у борбама против Турака, а титулу је Михајлу Јанковићу и браћи 1588. године доделио цар Рудолф II Хабзбуршки. Поседе су имали на северу Хрватске и у Мађарској. Њихов је велепосед у Хрватској на почетку XX века био једним од највећих у Хрватској, на подручју Вировитице и Пакраца простирао се на површини од око 60.000 јутара, углавном шуме. в. *Лексикон подунавских Хрвата–Буњеваца и Шокаца*, књ. 11, Ј, Суботица, 2011.

[45] Према њему добровољци су имали добити земљу „уз саму Драву као будућу границу према Маџарској“. Зденка Шимончић–Бобетко, „Аграрна реформа и колонизација на подручју Вировитице у међуратном раздобљу“, *Зборник Центра за друштвена истраживања Славоније и Барање*, год. 21, бр.1, Славонски Брод, 1984, стр. 191.

Мајковац, која се простирала на поседу који је аграрном реформом одузет од грофа Ладислава Јанковића.[44] Колонија је основана према плану Повјереништва за аграрну реформу у Вировитици, који је предвиђао колонизацију добровољаца уз мађарску границу.[45] Услови живота са којима су се Вајагићи сусрели у Мајковцу су били више него лоши, земљиште је било подводно, нису постојале комуникације, а поседи који су им били додељени налазили су се далеко од кућа у којима су живели.[46] Са смештајем је такође било проблема, јер су куће биле малобројне и у врло лошем стању.[47] Истовремено са браћом Вајагић у колонију Мајковац је насељено укупно 65 породица, добровољаца из Босне.[48] Незадовољни условима, поједини добровољци–колонисти су напустили добијене поседе, а затим су се вратили у САД или у Босну.[49]

У поређењу са колонизацијом своје браће у Славонији, много боље су прошле породице Вајагића насељених у Темерин. До 1933. године, овде су се населили носилац Карађорђевог звезде Вајагић В. Ристо и његова рођена браћа Симо и Рада, Вајагић Т. Михајло, као и породица добровољца Вајагић О. Саве, који је погинуо у борбама код Црне Реке.[50] Преко активности Аграрних заједница браћа су изградила куће у Старом Ђурђеву, колонији поред Темерина, коју су подигли добровољци.[51] Куће су биле веома скромне, од просторија су имале једну до две собе и кухињу. Првих година, колонисти су своју земљу давали у аренду Немцима из Бачког Јарка, а затим су ишли да је обрађују као надничари, како би дошли до новца за куповину стоке са којом би обрађивали земљу.[52] Последњи од деветоро браће Вајагић Л. Стеван је земљу добио у селу Лаћарак у околини Сремске Митровице.[53]

[46] Министар за аграрну реформу Хинко Кризман 1925. године је закључио да је „[...]насељавање добровољаца и колониста у Северним Крајевима вршено без претходних испитивања, да ли је земљиште подесно за колонизацију без периодичног и без колонизационог плана. Тако има случајева да је опстанак неких целих колонија стављен у питање[...]“Зденка Шимончић–Бобетко, „Колонизација у Хрватској 1919-1941. године“, *Повијесни прилози*, бр. 9, Загреб, 1990, стр. 125.

[47] На пустари Мајковац у јесен 1921. године када су почели пристизати први колонисти постојале су следеће зграде: једна кућа с три собе и кухињом, две куће с девет соба и шест кухиња, 3 стаје са 200 грла стоке, спремиште за жито капацитета 80 вагона и 3 чардака капацитета 30 вагона кукуруза. *Исто*.

[48] *Исто*, стр. 138.

[49] Колонију Мајковац је напустио Вајагић Ђ. Симо који се враћа у родно село Босанску Бојну где убрзо умире 1923. године. Због тешких услова у Мајковцу исте године је умро његов рођени брат Јово. Подаци добијени љубазношћу Мирослава Вајагића из Темерина.

[50] Архив Војводине, Фонд 98 Државна комисија за ликвидацију аграрне реформе, кутија 742, Списак добровољаца колониста у Старом Ђурђеву, 15. маја 1933.

[51] П.Пекарић, *н.д.*, стр.98.

[52] *Исто*, стр. 100-101.

[53] Вајагић Л. Стеван је најдуже поживио од деветорице браће, умро је 1980. године у селу Лаћарак. Податак добијен љубазношћу Мирослава Вајагића из Темерина.

Априлски рат 1941. године и војна катастрофа коју је доживела Краљевина Југославија за прву последицу је имала поделу њене територије између сила Осовине и Независне Државе Хрватске. Први на удару окупационих власти били судобровољци колонисти, који су протерани са својих имања. На територији Бачке, која је окупирана од стране Мађарске, свим лицима српске националности, која пре 31. октобра 1918. године нису имала место рођења на територији Мађарске или нису била потомци оваквих лица, дат је рок од три дана да се иселе.[54] Ова мера је била уперена против добровољаца, колониста и оптаната који су били насељени у Бачкој и Барањи, а све у циљу обезбеђивања мађарске етничке доминације на овим просторима. Протерана лица су имала право да са собом понесу мали део покретне имовине, а правац за одлазак је био преко Петроварадина и Сремске Митровице.[55] Исељавање је трајало све до 3. јуна 1941. године, када је немачка војна команда забранила даље уласке у Србију.[56] Преостали добровољци, колонисти и њихови потомци су затворени у мађарске логоре Шарвар, Барч и Нађкањижу.[57]

Од протеривања није била поштеђена ни колонија Старо Ђурђево, чијих је 873 становника протерано преко Новог Сада у Петроварадин, а одатле углавном у села шабачког и богатићког среза, док је један део отишао у Босну и Лику. Мађарски окупатори нису поштедели од уништења ни гробље у Старом Ђурђеву, где су порушили око 120 надгробних споменика, спалили дрвене крстове, поравнали хумке, а затим су земљу преорали.[58] Међу порушеним и преораним гробовима, били су и гробови солунских добровољаца, рођене браће Ристе и Симе Вајагића.[59]

Слично као у окупационој зони под контролом Мађарске, солунски добровољци су прошли у Независној Држави Хрватској. Одмах по њеном проглашењу 18. априла 1941. године, поглавник Анте Павелић је донео *Одредбе о некретнинама тзв. добровољаца*. Одредбом је земља подељена добровољцима

[54] Наредба је издата 25. априла 1941. године од стране заповедника града Новог Сада, а рок за исељење је био између 29. априла и 1. маја. Александар Касаш, *Мађари у Војводини 1941-1946*, Нови Сад, 1996, стр. 38.

[55] Правац није био случајно изабран јер је водио преко територије коју су контролисале усташке јединице које су прогнане Србе изложиле различитим облицима малтретирања и физичког злостављања. *Исто*.

[56] Према мишљењу историчара Драге Његована у Србију је из Бачке протерано између око 35.000 људи. „Голгота добровољаца из Великог рата“, *Вечерње новости*, 5. април 2014.

[57] Према новосадском историчару Звонимиру Голубовићу у мађарским логорима је било затворено око 13.000 Срба. Од последица физичке тортуре, изгладњивања и болести у логорима је умрло око 2.000 заточених Срба. в. Звонимир Голубовић, *Шарварска голгота 1941-1945*, Нови Сад, 1995.

[58] *Саопштење о злочинима окупатора и њихових помагача у Војводини 1941-1944: Бачка и Барања*, Књига 1, Нови Сад, 1946, стр. 55.

[59] Симо Вајагић је умро 1932. године, а његов старији брат Ристо носилац Карађорђевог звезда 1936. године. Подаци добијени љубазношћу Мирослава Вајагића из Темерина.

након Првог светског рата проглашена народном имовином, а Срби којима је она одузета нису имали права на било какаву надокнаду. Следећег дана у дневним новинама *Хрватски народ* излази чланак у коме се каже: „Исправљена је једна од највећих неправда“, а писац назива добровољачку земљу „српском колонијом“ у Хрватској.[60] Убрзо после тога одузета је земља од 8.581 добровољачке породице, које су бројале укупно 42.905 особа, а живеле су у 94 села Срема и Славоније. Први су били исељени солунски добровољци из Сремске Митровице и околних села. Они су протерани преко Саве у Мачву, а међу њима се налазила и породица Вајагић Л. Стевана.[61] Браћа Вајагић, која су са породицама била насељена у колонији Мајковац, били су исељени у акцији усташких власти 28. јуна 1941. године када је од добровољаца–колониста чишћен котар Вировитица.[62] Према доступним подацима нико од тада живих добровољаца браће Вајагић није изгубио живот током Другог светског рата и по завршетку рата сви су се вратили на своја имања у колонијама Старо Ђурђево, Мајковац и селу Лаћарак.[63]

Крај Другог светског рата за добровољце је значио брисање из званичне историје. Њихово удружење је фебруара 1947. године забрањено, без судског решења од стране тадашњег министра унутрашњих послова Федеративне Народне Републике Југославије Александра Ранковића. Савез ратних добровољаца је од стране нових власти оквалификован као „профашистичка“ и „ненародна“ организација, целокупна имовина му је конфискована, а том приликом је нестала целокупна архива о 43.136 ратних добровољаца заједно са ратним заставама добровољачких јединица.[64] Седамдесетих година долази је до објављивања збирке *Голгота и васкрс Србије* (1971), а нешто касније и дела *Солунци говоре*:

[60] Даљи текст чланка је гласио; „[...]Измислили су појам добровољца који има право на земљу. Како су добровољцима проглашени искључиво Срби, то ће на тај начин Срби доћи искључиво до те земље[...]“ Усташки новинар даље истиче како је „[...]639.733 јутра подијељено аграрном реформом Србима колонистима. На подручју Вуковара подијељено је 62.874 јутара плодне земље Србима, а услијед колонизације број Хрвата у појединим котаревима као Нашице, Слатина, Вировитица, Осијек, Вуковар, Доњи Михољац, Пожега итд. релативно је знатно пао[...]“ Филип Шкиљан, „Организирано масовно присилно исељавање Срба из Хрватске 1941. године“, *Становништво*, Vol. 50, бр. 2, Београд, 2012, стр. 5.

[61] *Исто*, стр.6.

[62] До краја 1942. године из 40 села котара Вировитица у Србију је исељено 1.195 породица са 6.815 чланова. в. Лука Штековић, „Изгон Срба из вировитичког краја 1941. године“, *Љетопис Српског културног друштва „Просвјета“*, год.1, св.2, Загреб, 1997, стр. 359-394.

[63] До овога закључка смо дошли јер су браћа Вајагић која су дочекала почетак Другог светског рата умрла у годинама које су следиле после његовог завршетка: Вајагић Т. Михајло је умро 1960. године у Старом Ђурђеву, Вајагић И. Триво је умро 1960. године у Мајковцу, Вајагић Ј. Мирко је умро 1961. у Мајковцу, Вајагић С. Лука је умро 1970. у Мајковцу. Подаци добијени љубазношћу Мирослава Вајагића из Темерина.

[64] Борис Субашић, „Југословенска голгота српских добровољаца“, *Вечерње новости*, 30. март 2014.

овако је било (1979).[65] Појављивање ове две књиге чинило је пректерницу у упливу Првог светског рата на јавност, а уједно означило почетак „исправљања историјске неправде“ према учесницима Првог светског рата, међу којима су се налазили и многобројни добровољци.[66] Од историографских дела, добровољци су били предмет Зборника докумената *Југословенски добровољци 1914–1918*, који је приредио 1980. године историчар Никола Б. Поповића.

У години када се обележавало седамдесет година од пробија Солунског фронта и стварања југословенске државе, појавила се спомен монографија издата у славу палих за ослобођење и уједињење *1. децембар 1918–1988 Седамдесет година Југославије*. [67] У овој спомен монографији по први пут је објављена слика добровољаца браће Вајагић, при чему се ауторима поткрала грешка јер су слику потписали текстом: „Десеторица браће Вајагић из села Зборишта код Босанске Крупе, пријавили су се у добровољце у држави Индијани, САД, јануара 1918. На Солунском фронту распоређени у 7. пешадијски пук Дунавске дивизије“.[68] Моменат појављивања спомен монографије у којој је објављена слика добровољаца браће Вајагић, поклапао се са годином када је подигнут споменик браниоцима Београда на Дунавском кеју, док је читава обала дуж Дунава добила назив Обала мајора Гавриловића. У годинама које су следиле извлачање из заборав хероја Првог светског рата се вршило убрзано, а популаризација ове теме је вршена реиздавањем историографских дела уз одсуство нових научних истраживања.[69]

У уџбеничкој литератури за предмет историје, добровољачки покрет је први пут споменут од стране аутора Сузана Рајић, Косте Николића и Небојше Јовановића. Они су у свом уџбенику за осми разред истакли значај добровољачког покрета, број добровољаца и њихово учешће у борбама за пробој Солунског фронта. Прича о добровољцима је илустрована фотографијама на којима је приказана смрт команданта Добровољачког одреда потпуковника Војина Поповића–Војводе Вука, Споменик Војводи Вуку у Београду, као и Штаб

[65] У књигама је сакупљено мноштво ратних епизода и обе су дале велики допринос очувању знања о Првом светском рату и ратним традицијама српске војске. в.: *Голгота и васкрс Србије 1916–1918*, (уредник Коста Тодоровић), Београд, 1971; *Солунци говоре: овако је било*, (уредник Антоније Ђурић), Београд, 1979.

[66] Данило Шаренац, *Топ, војник и сећање: Први светски рат и Србија 1914–2009*, Београд, 2014, стр. 257–258.

[67] *1. децембар 1918–1988. Седамдесет година Југославије*, спомен монографија (приређивачи Милорад Даничић, Слободан Миловановић, Даница Миловановић, Сунчица Даничић), Београд, 1988.

[68] *Исто*, стр. 160.

[69] Д.Шаренац, *н.д.*, стр. 259–260.

[70] Сузана Рајић, Коста Николић, Небојша Јовановић, *Историја за 8. разред основне школе*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2005, стр. 90-91.

добровољачког одреда у Одеси.[70] Слично овом, добровољци су добили простор у наставној јединици *Живот у окупираној Србији*, у уџбенику аутора Предрага М. Вајагића и Ненада Стошића, при чему је прича о добровољачком покрету илустрована фотографијом браће Вајагић. Фотографија је потисана са текстом: „Добровољци из Америке–десеторица браће Вајагић, пореклом из Босанске Крупе, одазвали су се позиву владе и ступила у редове српске војске на Солунском фронту“.[71] У потпису слике ауторима се поткрала грешка, јер се наводи да је реч о десеторици браће Вајагић. Грешка је последица преузимања података са њихове слике која је први пут објављена у спомен монографији из 1988. године. У години обележавања стогодишњице од почетка Првог светског рата, прича о херојском чину браће Вајагић коначно добија своје заслужено место у историјском сећању. Они добијају своју одредницу у Српској енциклопедији, коју је написао Владимир Гречић. Са њиховим делом је упозната и шира јавност путем чланака у дневним новинама, где се пореде са девет Југовића.[72] Публициста Брана Филиповић их је споменуо у својој књизи *Србија у Великом рату у 99 слика и стоти Поменик хероја: 1914-2014*. уврстивши њихову заједничку слику у свој ратни албум.[73]

Трагајући за историјским подацима и чињеницама на основу једне слике, ми смо у овом раду реконструисали судбине добровољаца из САД, браће Вајагић родом са простора Суве Међе у Босни и Херцеговини. Од историографије се очекује да у што скорије време да опсежну студију која ће се позабавити добровољачким питањем, темом која је дуго веремена била занемарена. На овај начин би се променио однос према сећању на добровољце који су својим животима и делима заслужили наше поштовање. Чување успомене на њих је део историјске поуке и нашег историјског сећања, које добија на важности један век након почетка Првог светског рата.

[71] Предраг М. Вајагић, Ненад Стошић, *Историја за 8. разред основне школе*, Klett, Београд, 2010, стр. 89.

[72] „Заборављени хероји Првог светског рата: Девет Вајагића као девет Југовића“, *Вечерње новости*, 29. септембар 2013.

[73] Видети: Брана Филиповић, *Србија у Великом рату у 99 слика и стоти Поменик хероја: 1914–2014*, Бор, 2013.

Serbian volunteers from the United States in World War I - nine brothers Vajagic

Keywords: World War I, the volunteer movement, the brothers Vajagic, Salonika front, colonization, World War II

Summary: With the arrival of Serb immigrants in America in the late nineteenth and early twentieth century began activities on their links across different organizations. Among them is especially emphasized Organization of the United Union of Serbs "*Unity*," which in 1913 gathered more than 9,000 Serbs from the United States and Canada. Under its auspices were formed Serbian Sokol parish in Gary (Indiana) that with the outbreak of the First World War began with organizing and sending volunteers to the Serbian army. Among the hundreds of volunteers found and nine brothers Vajagić originating from Bosanska Krajina who have signed up to go to war in December 1917. War path led them to North Africa where they are in Bizerte through military training and then deployed to the Salonika front in units of the Danube Division. Their heroic deeds in the ranks of the Serbian army in Thessalonica breakthrough and liberation of the fatherland have proved that they made the trip out. Among them said Risto, the oldest of the brothers, who was awarded the Star of Karadjordje. The brothers survived the war, they returned to the United States, but they shared the fate of many volunteers. Photo of nine brothers Vajagic before their departure to war is usually used photographs to illustrate the volunteer movement. In his speech, I intend to show the organization of Serbian volunteers in the United States, with particular emphasis on the nine brothers Vajagic. Over their destinies can be seen the fate of volunteers, heroic procedure brothers remained hidden until the last decade of the twentieth century, when they finally get their place in the national history